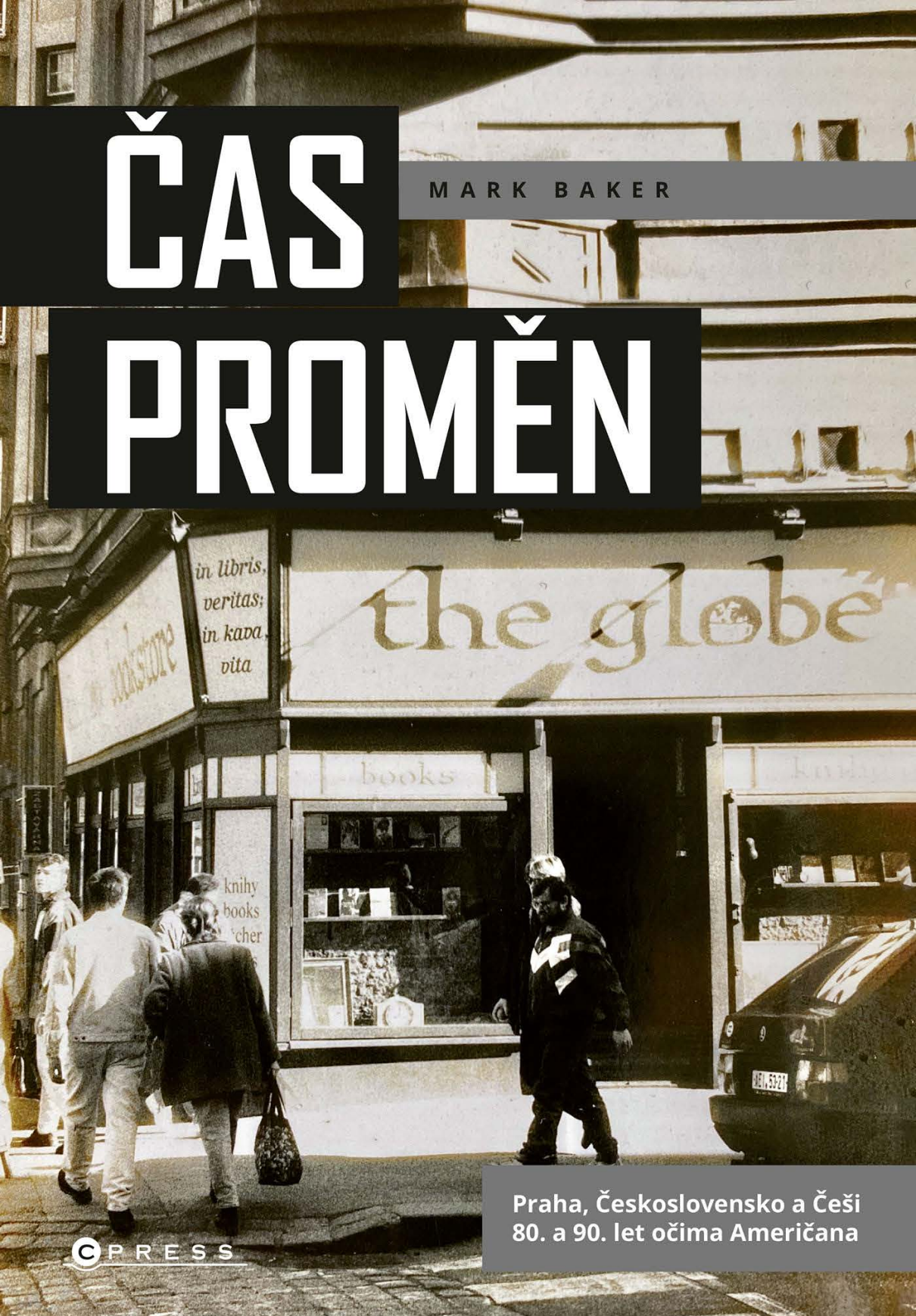

ČAS

MARK BAKER

PROMĚN

C PRESS

Praha, Československo a Češi
80. a 90. let očima Američana

Čas proměn

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.cpress.cz
www.albatrosmedia.cz

Mark Baker

Čas proměn – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

ČAS PROMĚN

Praha, Československo a Češi 80. a 90. let
očíma Američana

Mark Baker

© Mark Baker, 2021

Fotografie na obálce: © Mark Baker (knihkupectví a kavárna The Globe Bookstore & Coffeehouse, Praha-Holešovice, polovina 90. let)

Ilustrace s. 36, s. 171: © Jan Macúch

Ilustrace s. 192, s. 197, s. 201: © Ken Nash

Fotografie – fotografická příloha I., s. 13, dole: fondy Národního památkového ústavu

Fotografie – fotografická příloha II., s. 3 dole: AGERPRES / Marian Hudek

Fotografie – fotografická příloha II., s. 4 nahoře: AGERPRES / Armand Rosenthal

Translation © Eva Kadlecová, 2021

ISBN tištěné verze 978-80-264-3685-0

ISBN e-knihy 978-80-264-3995-0 (1. zveřejnění, 2021) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-264-3996-7 (1. zveřejnění, 2021) (mobi)

ISBN e-knihy 978-80-264-3994-3 (1. zveřejnění, 2021) (ePDF)

Obsah

	Úvod.	4
Kapitola 1	1982: Jarní prázdniny v Bulharsku.	22
Kapitola 2	1984: Případ ztraceného spolubydlícího	40
Kapitola 3	1986: Můj český kamarád Arno.	52
Kapitola 4	1987: Pokojová služba v Intercontinentalu	70
Kapitola 5	1988: Jak jsem zpíval moravské lidovky.	80
Kapitola 6	1989: Rok, který všechno změnil	92
Kapitola 7	1990: Dva Václavové	110
Kapitola 8	1990: Můj víkend s horníky	128
Kapitola 9	1991: Nový průvodce po Československu	144
Kapitola 10	1991: Rok v The Prague Post	172
Kapitola 11	1992: „Levý břeh devadesátých let“	190
Kapitola 12	1993: Jak se v Praze zrodil „The Globe“	206
	Doslov	226
	Poděkování	238
	O autorovi	239

Úvod

Název této knihy odkazuje na onu bouřlivou, dechberoucí dobu od počátku 80. let do poloviny 90. let 20. století, kdy se Československo, a později Česká republika, odhodlaně změnilo z autoritářské země řízené komunistickým režimem v demokratický stát s volným trhem, kterým je dnes. Měl jsem to nesmírné štěstí, že jsem oné historické přeměně mohl přihlížet na vlastní oči – a to jak v čase směřujícím k sametové revoluci roku 1989, tak i v letech bezprostředně po ní.

V letech před rokem 1989 jsem byl jedním z několika desítek západních novinářů, kteří pravidelně cestovali do Prahy a zbytku Československa, aby psali a informovali o zdejším politickém a hospodářském vývoji. Po revoluci jsem přesídlil ze své vídeňské základny do Prahy, abych pokračoval v novinářské práci pro nově založené anglicky psané noviny *The Prague Post*. Poté jsem si založil v Praze vlastní malý podnik: oblíbené knihkupectví s kavárnou *The Globe*.

Tato kniha je sbírkou příběhů a esejů z oněch dob. Některé jsou vážné, jiné zábavné, ztřeštěné nebo smutné, ale všechny čerpají z mých osobních zkušeností. Mým cílem v této knize je obveselit, pobavit a někdy také informovat;

podělit se o své vzpomínky na ty bouřlivé časy, jež mohou českému čtenáři na první pohled připadat tak důvěrně známé, avšak které vypadají a vyznívají zcela jinak, jsou-li vyprávěny z perspektivy v podstatě cizince. A tímto cizincem jsem zde já.

Jednotlivé kapitoly jsou seřazeny zhruba chronologicky, od mé první návštěvy střední a východní Evropy v roce 1982, kdy jsem byl ještě student, přes 80. léta a sametovou revoluci až po konec roku 1994, kdy jsem opustil Prahu a vrátil se do své vlasti, Spojených států. (Nakonec jsem se do Česka vrátil a dnes tu žiji trvale, ale to by byl námět na celou další knihu.) Přestože jsou jednotlivé příběhy vyprávěny v pořadí, v němž se odehrály, není *Čas proměn* historickou knihou. Nečiním si nároky na úplnost. Jediné pevné vlákno vyprávění, jímž by jeden příběh navazoval na druhý, budou čtenáři hledat marně. Jejich spojení je místo toho spíše tematické. Slouží jako momentky z časů, kdy tato země a region procházely bezprecedentními ekonomickými a politickými změnami.

Tato kniha se zrodila z úsilí oživit dávné vzpomínky. Když jsem se procházel ulicemi dnešní Prahy a cestoval po různých městech země a regionu, zjišťoval jsem, že kamkoliv přijdu, potkávám duchy. Nebyly to přízraky na způsob golemů či imaginárních postav, které podle dávných pověstí straší v úzkých uličkách pražského Starého Města. Zjevovaly se mi spíše jako střípky vzpomínek, prchavé dojmy lidí a míst z časů, které jsou podle kalendáře staré pouhou jednou generací, a přesto už jsou dnes nenávratně ztracené. Společenská transformace posledních tří desítek let byla tak důkladná, minulost se proti přítomnosti tak k nepoznání změnila, že jsem si musel začít všechno zapisovat, jen abych sám sebe utvrdil v tom, že se to skutečně stalo. Výsledkem je kniha, kterou nyní držíte v rukou.

Úvod

Samozřejmě že ne všechny příběhy se týkají let před rokem 1989. Vídám i duchy z období těsně po revoluci. Doufám však, že všechna má vyprávění mají společnou schopnost opětovně vyvolat ten jedinečný koktejl emocí – strachu a hrůzy, vzrušení i naděje –, který jsem pociťoval já sám, když jsem tyto události prožíval v reálném čase. Chci pozvat čtenáře své generace, aby se do těchto vzpomínek ponořili a znovu je prožili spolu se mnou, a čtenáře pozdějšího data narození, aby si zkusili trochu představit, jaké to tehdy vlastně bylo.

Při práci na různých epizodách a postavách této knihy jsem se vracel ke svým starým diářům, dopisům, poznámkám a fotografiím, rozmlouval se starými přáteli a kolegy a konzultoval různé relevantní odborné texty. Ze všech sil jsem se snažil zůstat věrný událostem tak, jak se skutečně odehrály, a odolávat nutkání je jakkoliv přikrášlovat. Tak jako u každého vyprávění založeného na vzpomínkách se tu však nevyhnutelně objeví určité mezery a chyby, u nichž vás prosím o shovívavost.

Než však budu pokračovat v úvodu, rád bych se s vámi podělil o jednu krátkou „duchařskou historku“, abych lépe ozřejmil, co mám na mysli, a povzbudil apetit čtenáře na to, co může na těchto stránkách očekávat. Je to příběh, který začíná v současnosti, roku 2020, procházkou po pražských Vršovicích, ležících několik kilometrů východně od centra. Byl pěkný jarní den, a tak jsem se rozhodl jít trochu na čerstvý vzduch a prohlédnout si atraktivní oblast hlavního města. Stačil však jediný odlesk sluníčka od budovy, která mi byla jaksi matně povědomá, aby se má mysl okamžitě ocitla zpět v létě roku 1989, v těch napjatých a nejistých měsících předtím, než se odehrála listopadová sametová revoluce.

Procházím se po svažité Krymské ulici, která protíná severní hranici Vršovic. Až donedávna tu sídlily převážně malé továrničky a dílny. Dnes ulici lemují módní kavárny a hospůdky. Teď v poledne je tu klid, i když vím, že k večeru se úzké bloky zaplní lidmi, kteří si vyrazili na drink nebo na něco k zakousnutí. Pokračuji v chůzi na východ po elegantní Kodaňské ulici a na chvíli se zastavím, abych se pokochal hezkými neoklasickými a secesními průčelími domů z konce 19. a počátku 20. století. Zatím je to vysloveně idylická procházka.

Najednou mě po pravé straně zaujme světlá, moderní kancelářská budova z konce 60. let. Je natřená zářivými barvami, které se na sluníčku blyští jako duha. Ale něco, něco z rozměrů té budovy – nebo snad z jejího tvaru – ve mně odhalí dávno pohřbenou vzpomínku. Před očima se mi začínají zjevovat duchové a pestré barvy exteriéru vyblednou do černé a bílé. Nápis na fasádě označuje budovu jako moderní 4D Center, ale má mysl už se vrací v čase o více než třicet let, do temnějších dob, kdy budova ukrývala všemocnou společnost Chemapol. Chemapol byl jedním z hrstky státem vlastněných podniků zahraničního obchodu (PZO), jež odpovídaly za prodej československých průmyslových výrobků zájemcům po celém světě. Podniky zahraničního obchodu jako Chemapol byly v té době klíčovým nástrojem dohledu komunistické strany nad hospodářstvím státu.

Mé myšlenky putují až do jednoho podivného rána v létě 1989. Sedím uvnitř této budovy a zapojuji se do živé diskuse s jedním z nejvyšších manažerů Chemapolu, mužem, kterému zde budu říkat Jiří. Jiří mě pozval k rozhovoru o jistém obchodním návrhu – chtěl nabídnout západním společnostem, které hodlaly investovat v Československu, „poradenské služby“. Není mi hned zcela jasné, o jakých „službách“ to přesně mluví, ani jestli se má jednat o jeho vlastní aktivitu, nebo o krok realizovaný

Úvod

ve spojení s Chemapolem. Jistě vím jen to, že je z té myšlenky zjevně úplně nadšený.

Já jsem se tu ocitl díky své roli západního novináře, který pracuje pro nakladatelství *Business International* se sídlem ve Vídni. Je to dceřiná společnost britské Economist Group, té, která vydává magazín *The Economist*. Jiří se netají svou vírou, že o jeho nové poradenské službě napíšu, a poskytnu jí tak jistou příznivou publicitu, aby si on – nebo Chemapol (to se celou dobu nedozvím) – mohl vydělat nějaké peníze bokem. Od sametové revoluce nás stále dělí několik měsíců a vyhlídka na politickou změnu působí dost nepravděpodobně, ale komunističtí manažeři po celé zemi, tak jako Jiří, už začínají věřit příležitosti. Dělají, co mohou, aby si urvali svůj díl a zajistili vlastní politické i ekonomické přežití, ať blízká budoucnost přinese cokoli.

Jiří se evidentně snaží udělat dobrý dojem. Obětoval značnou část svého dne, aby mě provedl po celém slavném ústředí Chemapolu. Hučí to tady jako ve včelím úle. Na chodbách a kolem výtahů potkáváme hezky oblečené sekretářky, které nosí manažerům schovaným za zavřenými dveřmi šálky turecké kávy či sklenice Mattoni. Na něco silnějšího je dnes ještě brzy. Zdvořile poslouchám Jiřího nacvičenou řeč a v duchu se ptám, jestli ty „služby“, které nabízí, jsou vůbec legální a jestli by našim čtenářům – k nimž patří i ředitelé několika největších firem světa – mohly k něčemu být. Nakonec náš rozhovor nepřinese vůbec nic. Vráťím se do Vídně, proberu tu záležitost s vydavatelem a rozhodneme se, že o novém oddělení Chemapolu psát nebudeme. Pořád si nejsme úplně jistí, je-li v něm po právní stránce všechno v pořádku.

Mého „přítele“ z Chemapolu rozzuří, jak jsme se rozhodli a že jsme „plýtvali“ jeho časem. Ve vzteklém telexu do naší vídeňské kanceláře mi Jiří napíše, že může zařídit, aby mé další cesty do Československa byly „velmi obtížné“.

Nemám tušení, co tím přesně myslí nebo kam až jeho moc sahá, ale jeho hrozby beru vážně. Naštěstí to bylo naposledy, co jsem o něm slyšel.

A nyní, v den jako stvořený k procházce, mžourám do oken pestrobarevného moderního 4D Center a ptám se v duchu sám sebe: Doopravdy se to všechno stalo?

To je jen malá ukázka toho, co můžete na následujících stránkách čekat. Nyní vám ale raději povím něco o sobě. Jak už jsem řekl, příběhy v této knize na sebe nenavazují v jediné úhledné dějové lince. Proto doufám, že tyto úvodní informace využijete jako svého druhu časovou osu, která vám pomůže orientovat se v místech, datech a událostech, jež budou následovat.

Vždy, když se v Česku seznámím s někým novým, nevyhnutelně následuje otázka na mou minulost. Konkrétně na to, jak se Američan, který vyrůstal v 60. a 70. letech, ocitl v Praze přímo uprostřed studené války. Mám nějaké české (či snad slovenské) předky nebo jiná pouta s těmito zeměmi, které by to nějak logicky vysvětlily? Krátká odpověď zní, že nejspíše ne – aspoň si toho nejsem vědom. Kořeny mé rodiny sahají převážně do západní Evropy – Francie, Německa a Anglie. Přesto mám pocit, že mi v žilách koluje nějaká ta kapka středoevropské krve. Město, kde jsem vyrostl – Youngstown v Ohio –, osídlily tisíce Čechů, Slováků, Poláků a Maďarů, kteří se hrnuli do USA koncem 19. a počátkem 20. století. Pro dítě vyrůstající v Youngstownu nebyly kultury ani jazyky střední a východní Evropy nikdy příliš vzdálené.

Youngstown byl po většinu 20. století prosperujícím centrem ocelářského průmyslu. V mnoha ohledech to byla taková Ostrava Spojených států. Ještě dnes, když se ocitnu na severní Moravě a v průmyslových oblastech Slezska, mi pohled na zdejší vysoké pece a pach síry ve vzduchu připomínají domov.

Úvod

Dokonce by se dalo říct, že mé rodné město je rodištěm Československa. No, ne tak doslova, ale leží přesně mezi historicky významnými městy Cleveland v Ohio a Pittsburgh v Pensylvánii, ani ne sto kilometrů od obou. V roce 1915 se skupina českých a slovenských emigrantů poprvé dohodla na tom, že budou spolupracovat na budování společného československého státu. A tento svůj příslib pak v květnu 1918 stvrdili tzv. Pittsburskou dohodou, která vydláždila cestu založení nezávislého Československa o pouhých pět měsíců později.

Zvlášť silné spojení tu bylo se Slovenskem. Youngstown vydával několik desetiletí vlastní noviny psané ve slovenštině, *Youngstownské Slovenské noviny*, pro zhruba 40 000 etnických Slováků v oblasti. Vlastně si vzpomínám, že jsem měl spoustu kamarádů a spolužáků s příjmeními jako Novák, Kováč, Hudák nebo Smrek, i když jsem o tom během dospívání v americkém tavícím kotli nikdy moc nepřemýšlel.

Na invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968 mám jen několik skrovných vzpomínek mladého chlapce. Zato vím, že události, které se odehrávaly za železnou oponou, se nás v Ohio někdy dotýkaly překvapivě přímo. Když jsem byl kluk, bydlel hned vedle nás Charlie Aczél, maďarský emigrant, který po protikomunistickém povstání roku 1956 uprchl z Budapešti. Jako děti nás obvykle fascinoval (když byl tak opilý, že se neudržel na nohou) svými strhujícími historkami o tom, jak musel „přeplovat Dunaj“, aby komunistům uprchl. Měl ale ve zvyku trochu přehánět, takže si nejsem jistý, kolik z toho, co nám vyprávěl, byla pravda.

V roce 1981 jsem se jako student univerzity v rámci ročního programu zahraničního studia přestěhoval do Lucemburska. To bylo poprvé, co jsem zakusil na vlastní kůži realitu rozdělené Evropy a železné opony. O jarních prázdninách v dubnu 1982 jsme si se třemi kamarády půjčili auto a dojeli se podívat za železnou oponu k Černému moři. Československo jsme tehdy kvůli

složitosti získání vstupních víz museli objet. Místo toho jsme zvolili trasu přes Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko a do Lucemburska jsme se vrátili přes Jugoslávii. Příběh z této cesty tvoří první kapitolu knihy.

Kdykoliv o tomto výletě do východní Evropy vyprávím svým českým přátelům, zvláště pak o tom, jak jsme projížděli Ceaușescovým Rumunskem, prakticky všichni mi začnou líčit své vlastní vzpomínky na to, jak jako děti s vykulenýma očima brázdili Rumunsko v 80. letech. Všechny ty historky jsou v podstatě stejné. Sedíte v nočním autobusu mířícím někam na bulharské pobřeží, třeba do Sozopolu nebo Primorska, díváte se z okna a za tmy se bojíte vůbec vystoupit z autobusu. Vždycky mě překvapilo, že i ve východoevropském bloku oné doby byly jisté země vnímány jako nebezpečnější než jiné.

Je dost těžké popsat, čím nás tehdy coby studenty východní Evropa lákala, aniž by to znělo povrchně. Studená válka nám byla předkládána jako konečné zúčtování mezi Dobrem a Zlem. Nebyli jsme slepí k bezpráví komunismu, ale nebylo by fér nás popisovat ani jako nějaké křížáky svobody. Právě naopak: Bojovná rétorika politiků jako americký prezident Ronald Reagan či britská premiérka Margaret Thatcherová v 80. letech spoustu studentů odrazovala. Myslím, že nás prostě přitahovala ta cizokrajnost východního bloku a vyhlídka na dobrodružství na druhé straně železné opony.

Ten rok strávený v Lucembursku, a zvláště pak onen výlet do východní Evropy ve mně probudily zájem o zahraniční studia, který mě nakonec dovedl až do New Yorku k magisterskému studiu mezinárodních vztahů na Kolumbijské univerzitě. Nastoupil jsem na podzim roku 1983 a titul MA (Magister Artium, v podstatě obdoba magisterského titulu z humanitních věd, pozn. redakce) získal roku 1986. Tenkrát se často žertem říkávalo, že na Upper West Side na Manhattanu, kde se nacházel kampus Kolumbijské univerzity, je víc marxistů než v celém východním bloku. Mě osobně sice marxismus nikdy

Úvod

nepřítahoval, ale léta strávená na Kolumbijské mi poskytla příležitost plně se ponořit do všeho středo- a východoevropského, včetně dějin a kultur tamních zemí, ale také základních principů komunistické vlády a problémů centrálně plánované ekonomiky. Už tehdy jsem se připravoval na to, že se mé životní povolání bude úzce týkat tohoto regionu. V té době jsem ještě neměl ani zdání o tom, že revoluce roku 1989 – za pouhých pět let – nakonec způsobí, že velká část uvedených vědomostí bude rázem irelevantní.

Většinu volného času na Kolumbijské jsem trávil ve školním Institutu východoevropských studií. Bylo to útočiště disidentů, intelektuálů a podivínů z celé střední Evropy, kterým se nějakým způsobem podařilo dostat až do New Yorku. Právě tady jsem našel oblibu ve filmech československé nové vlny 60. let a v románech spisovatelů, jako byli Milan Kundera, Bohumil Hrabal či Ludvík Vaculík, v jejichž případech se daly snadno sehnat anglické překlady. Kunderova pověst sice tady v České republice v posledních letech značně utrpěla, ale dá se jen těžko podcenit vliv, který Kundera měl na tehdejší generaci amerických studentů. Jeho knihy byly chytré a zábavné a obecně byly vnímány jako kulturně významné. Podobně jako sám Václav Havel formoval i Kundera způsob, jímž svět vnímal Čechy – jako sofistikovaný, vzdělaný národ se zdravým smyslem pro ironický nadhled. Ani v 80. letech nebyla Kunderova díla zcela bez kontroverze – i když o jeho údajných kontaktech s československou tajnou policií jsme tehdy nevěděli zhora nic. Místo toho jsme trávili hodiny debatami o tom, zda jeho knihy trpí nešvarem skryté tendence k misogynství. Já ho měl ale hodně rád a vždycky jsem měl za to, že tyto diskuse postrádají širší kontext nesmírného významu jeho knih.

Navzdory přetrvávající popularitě autorů jako Kundera začal v 80. letech odborný zájem o Československo ochabovat. Československá politika začala být tak trochu nudná. Komunistický režim v Praze byl obecně považován

za vazala Moskvy. Naopak Polsko nás zajímalo mnohem více. Polsko v té době, v letech 1981–1983, procházelo složitým obdobím výjimečného stavu a zdálo se, že největší šanci na vytlačení komunismu z celého regionu skýtají první úspěchy hnutí Solidarity Lecha Wałęsy. Zájem o Polsko na Kolumbijské univerzitě byl tak obrovský, že když jsem se pokusil přihlásit na kurz češtiny, profesori mě místo toho nutili, abych se učil polsky. A tak jsem to zkusil, na rok, ale kromě „Czy mówi pan po polsku?“ („Mluvíte polsky?“) jsem si toho moc nezapamatoval. Když se dnes ohlédnu zpět, byla by mi opravdu mnohem užitečnější čeština.

V létě roku 1984 jsem se poprvé vydal do Prahy. Tato cesta vyznačila přesnou polovinu mých studií na Kolumbijské univerzitě. Měl jsem v plánu navštívit svého spolubydlícího z koleje Matta, který studoval polštinu v Krakově, a pak jsme měli společně pokračovat do Prahy. A právě z téhle pražské odbočky se nakonec vylouppl jeden z nejpodivnějších týdnů mého života. Kvůli prapodivným zmatkům a nedorozuměním typickým pro komunistickou éru se naše cesty s Mattem po mém příjezdu rozdělily a já jsem několik dní netušil, kde je mu konec. O této nezapomenutelné cestě píšu ve druhé kapitole knihy. Praha na mě tehdy zapůsobila dojmem, který jsem si uchoval dodnes – dojem zvláštního, tajuplného, ba magického místa, kde se může přihodit téměř cokoli.

Kolumbijskou jsem dokončil roku 1986, ale pracovní nabídky se zrovna nehrnuly. Zaměření na východoevropské studie v té době prostě neznamenal pozvánku do nejvyšších newyorských obchodních a finančních kruhů. Přesto se našla jedna společnost, která vyjádřila zájem o mé služby: Byla to malá nakladatelská skupina se sídlem v New Yorku jménem Business International (BI). Specializovala se na poskytování ekonomických informací mnohonárodním společnostem po celém světě. Pro mě ale bylo ještě podstatnější,

Úvod

že společnost měla pobočku ve Vídni, odkud sledovala vývoj ve střední a východní Evropě a v Sovětském svazu. Když mi nabídli práci, nezaváhal jsem ani vteřinu.

O mnoho let později jsem se o BI dozvěděl dvě věci, které jsem při přijímání nabídky netušil. První byla, že pár let přede mnou tam pracoval jiný mladý absolvent Kolumbijské, chlapík jménem Barack Obama. Vlastně tu plnil mnoho stejných povinností – psaní a redigování –, které jsem měl dělat já. Několik měsíců, než jsem se přestěhoval do Vídně, jsem dokonce seděl u jeho starého stolu. Ta druhá věc, možná důležitější, byla, že v 50. a 60. letech panovalo velmi rozšířené podezření, že Business International poskytuje krytí agentům Ústřední zpravodajské služby (CIA). Tato nařčení, která se však nikdy neprokázala, mě později pronásledovala způsobem, jaký by mě tehdy ani ve snu nenapadl.

Do vídeňské pobočky BI jsem se přestěhoval v létě roku 1986. Bylo to jen pár měsíců po jaderné havárii v Černobylu. Tržiště v Rakousku byla plná ovoce a zeleniny, kterou se místní stále báli jíst. Mě nic z toho nezajímalo. Byl jsem nadšený, že jsem ve střední Evropě. Nemohl jsem ani uvěřit tomu štěstí, že jsem našel práci, která tak skvěle odpovídá mému akademickému zaměření.

Mým hlavním úkolem ve vídeňské kanceláři BI bylo psát do jeho ústředního týdeníku *Business Eastern Europe*. Tento zpravodaj se považoval za povinnou četbu manažerů největších společností na světě, které doufaly, že navážou obchodní styky za železnou oponou. Vzhledem ke špiónážní historii Business International nebylo žádným překvapením, že nekompromisní vlády východního bloku, včetně té československé, naši kancelář obecně podezřívaly z toho, že pracuje pro americkou a britskou zpravodajskou službu.

Kvůli výše uvedeným podezřením se mým reportérským cestám do Československa a dalších zemí východního bloku vždy dostávalo velké pozornosti bezpečnostních služeb druhé strany. Z muže, který mi v té době dělal v Praze tlumočníka a o němž zde píšu v příběhu nazvaném „Můj český kamarád Arno“, se po letech vyklubal vysoce postavený agent československé Státní bezpečnosti (StB). Během let mě sledovalo mnoho mužů – a taky několik žen –, kteří, stejně jako Arnold, tvrdili, že mi pomáhají, ale přitom měli prostě jen dohlédnout, abych se nesetkával s někým, s kým jsem neměl, resp. nerozesílal žádné podezřelé dopisy nebo balíčky. Nikdy jsem neměl to srdce někomu z nich říct, že žádný špion nejsem, stejně by mi to nevěřili. Každopádně ve svých šestadvaceti letech, kdy jsem sotva vychodil vysokou školu a ještě mi teklo mléko po bradě, jsem jim všem musel připadat jako ten nejneschopnější tajný agent, jakého kdy CIA do terénu vyslala.

Mým prvním úkolem ve Vídni bylo zpracovat vývoj v Německé demokratické republice. Už krátce po příjezdu mě však v kanceláři poslali na československé stanoviště a já začal sledovat zprávy přicházející z Prahy a Bratislavy. Na svou novou roli v BI jsem byl až bolestně nezpůsobivý, neuměl jsem mluvit ani číst česky, ale dělal jsem, co jsem mohl. Pročítal jsem si (s česko-anglickým slovníkem v ruce) denní vydání *Rudého práva*, která mi přistávala na stole, a pozorně sledoval zprávy zveřejňované rádiem Svobodná Evropa, BBC a dalšími západními agenturami. V létě roku 1988 učinil BI konečně ten nevyhnutelný krok a poslal mě do české jazykové školy v Brně – kde jsem si vytříbil vkus v oblasti českého piva a moravských lidových písní.

Jako zpravodaj BI v letech 1986 až 1991 jsem jezdil do Československa často. Setkával jsem se s ministry, diplomaty, obchodníky, a příležitostně i s tajnými agenty. Nešlo vždycky zrovna o zjišťování nějakých utajovaných politických skutečností. BI mnohem víc zajímaly všeobecné obchodní

Úvod

a ekonomické informace, které bychom mohli předávat čtenářům a klientům jako Wrigley, Philip Morris a Nokia, abychom jim pomohli prodávat výrobky. Ironickou skutečností je, že pověst naší kanceláře coby hnízda západních špiónů mi na reportérských cestách vlastně pomáhala. Arnold mi dokázal bez potíží zarezervovat hotel či domluvit schůzku s vysoce postavenými lidmi na poslední chvíli. V té době jsem samozřejmě netušil, jak dobré konexe Arnold ve skutečnosti má.

Revoluce roku 1989, včetně té sametové v Československu, které smetly komunistické režimy východního bloku na smetiště dějin, naši vídeňskou kancelář naprosto zaskočily. Pochopitelně jsme nebyli jediní, kdo ty změny neviděl přicházet. Řada dalších západních pozorovatelů a novinářů, ostatně stejně jako i sami lidé žijící ve střední a východní Evropě, byla v šoku z toho, jak rychle, tiše a kompletně se starý režim zhroutil. Víím to s jistotou. Ještě počátkem listopadu 1989, jen pár dní před pádem Berlínské zdi, k němuž došlo 9. listopadu, jsem totiž odjel z Vídně do Prahy a vyptával se obyčejných lidí v hlavním městě, jestli věří, že se jejich vláda dobrovolně vzdá moci. Odpověď zněla vždycky „ne“. Je možné, že lidé se zdráhali vykládat svá niterná přesvědčení americkému novináři, ale každopádně jsem slýchal znovu a znovu: „To se tady nikdy nemůže stát.“ Jen o dva týdny později, počínaje 17. listopadem, zaplavily desítky a stovky tisíc obyčejných Čechů ulice a žádaly odstoupení vlády.

Politické události roku 1989 také narušily mou pečlivě budovanou kariérní dráhu. Celé studium na Kolumbijské jsem se zabýval politikou a hospodářstvím komunistických režimů – systémů, které právě přestaly existovat. Najednou jsem tu stál s otevřenou pusou a stejně jako všichni ostatní se snažil nějak analyzovat

a popisovat v reálném čase onen masivní přechod od komunismu k demokracii a volnému trhu. Svět snad nikdy nezažil podobnou transformaci takového měřítko. A v této době jsem se také rozhodl odjet z Vídně a usadit se v Praze. Rakouské hlavní město bylo v 80. letech ideálním místem k pozorování událostí zpoza železné opony, ale po roce 1989 se skutečné dění přemístilo na druhou stranu hranice. A já ho chtěl prožívat na vlastní kůži.

Většinu roku 1990 jsem strávil cestováním po bývalém východním bloku. Vstřebával jsem atmosféru nových, rodících se demokracií a pracoval na dvou knihách, než jsem se na jaře 1991 nastálo přestěhoval do Prahy. První kniha, *Řízení distribuce produktů ve východní Evropě a bývalém SSSR*, cílila na velké mezinárodní společnosti, které se dychtivě chystaly plně využívat potenciál nových trhů střední a východní Evropy. Během rešerší k tomuto titulu jsem v únoru 1990 navštívil jednu obchodní konferenci v pražském Paláci kultury, kde jsem se poprvé setkal a potřásl si rukou se ctižádostivým politikem (a tehdy prozatímním ministrem financí) Václavem Klausem.

Druhá kniha, kterou jsem psal, byl průvodce po Československu pro amerického vydavatele knih pro cestovatele *Fodor's*. Bylo to desítky let předtím, než jsem se pustil do psaní průvodců na plný úvazek. V rámci rešerší jsem se svou tehdejší přítelkyní Delií procestoval v mrazivém únoru roku 1991 křížem krážem celé Československo od Chebu až po Košice. *Fodor's Czechoslovakia* byl první anglicky psaný průvodce po Československu vydaný za poslední generaci a také první kniha, která přivedla pozornost západních návštěvníků k populárním turistickým centrům jako Český Krumlov, Karlovy Vary, Olomouc nebo Vysoké Tatry. V té době nemohl nikdo předvídat, jak důležitým odvětvím se turismus pro Českou republiku (a Slovensko) stane. Tento první průvodce prošlapal cestu, po níž v nadcházejících desetiletích měly kráčet miliony.

Úvod

Přestěhování do Prahy v roce 1991 pro mě znamenalo nejen fyzickou změnu kulís, ale přímo posun perspektivy. Až do té chvíle jsem Československo pozoroval a psal o něm pouze zvenčí. Odteď jsem měl zakoušet společenskou transformaci zevnitř. Příběhy v druhé polovině této knihy dokumentují jak mé pomalé pokroky, když jsem se snažil porozumět zvykům své nové země, tak i mé rostoucí uvědomění toho, nakolik je sama idea „revoluce“ nesmírně limitovaná. Mezi lidmi panuje běžný omyl, že velké revoluce, jako byla ta sametová, prostě odvanou všechno, co zde bylo dřív. Realita je pochopitelně zcela odlišná. Časem jsem začal chápat, že politický nebo ekonomický systém můžete vyměnit v řádu týdnů, ale změnit společnost a kulturu může zabrat celé generace.

Svůj první byt jsem měl v nádherné secesní budově na ulici Kaprova, přímo vedle Staroměstského náměstí. Můj bytný byl slepý masér jménem Karel a můj nájem činil dvě stě německých marek měsíčně. Vzpomínám si, jaký měli mí čeští přátelé vztek, když jsem jim tu částku sdělil. Měli za to, že jsem byl jako cizinec sprostě okraden. Mně to ale nevadilo. Nájemné v Praze bylo poloviční oproti tomu, které jsem platil za mnohem menší byt ve Vídni. V Praze jsem měl v plánu pracovat jako novinář, ale v té době tady anglicky mluvící novinář moc příležitostí neměl. Náhodou se ale stalo, že jsem hned toho prvního léta potkal mladou Američanku Lisu Frankenbergovou, která tu chtěla začít vydávat anglicky psané noviny. Řekl jsem jí o svých pracovních zkušenostech a ona se zeptala, jestli pro její nový list nechci pracovat. První vydání *The Prague Post* spatřilo světlo světa pár měsíců nato, v říjnu 1991. Stal jsem se prvním redaktorem jeho obchodní rubriky.

Jeden z příběhů v druhé polovině knihy se zabývá právě radostmi a strastmi prvních dnů v *The Prague Post*. Naše noviny si kladly za cíl něco mnohem většího než jen informovat anglicky mluvící čtenáře o politických

a ekonomických událostech. Chtěli jsme svým kolegům z větších českých listů jako *Mladá fronta Dnes* nebo *Hospodářské noviny* nabízet příklad objektivní žurnalistiky západního stylu. Po krátkou dobu let 1991 a 1992 jsme skutečně zaučovali pár novinářů z *Hospodářských novin*, jenže vynakládat čas a energii na externí kolegy jsme si brzy nemohli dovolit. Naše nezkušené osazenstvo mělo samo co dělat, aby pokrylo tu neskutečnou záplavu zpráv zahrnujících úspěchy a (četná) selhání probíhající kupónové privatizace a nakonec také rozpad samotného Československa v roce 1993.

Prvotní a bláhové rozhodnutí majitelů *Postu* pronajmout si kancelářský prostor v ústředí Komunistické strany Čech a Moravy (KSČM) na pražské ulici Politických vězňů, které mělo jen ušetřit peníze, nám u některých čtenářů i politiků nepříjemně poškodilo pověst. Tato poloha – nijak překvapivě – také zkazila náš vztah s Václavem Klausem, který už měl v té době nakročeno stát se premiérem a později prezidentem. Mé druhé setkání s Klausem, k němuž došlo na vánočním večírku jeho rychle se rozrůstající Občanské demokratické strany (ODS) koncem roku 1991, nebylo ani zdaleka tak příjemné jako to první. Sdělil mi do očí, že *Post* jsou podle něj „levicové noviny“ a že on s nimi nechce nic mít. Bylo evidentní, že o polarizované politické kultuře Československa se máme ještě hodně co učit.

Když uplynul rok 1993, můj novinářský zápal vyhořel a já chtěl zkusit dělat něco jiného. S několika kolegy z *Postu* a pár dalšími přáteli jsme si v červenci toho roku v odlehlé pražské čtvrti Holešovice otevřeli knihkupectví a kavárnu The Globe Bookstore & Coffeehouse. Poslední příběhy, o něž se s vámi v této knize podělím, se odehrávají v tomto „zlatém věku“ poloviny 90. let, kdy to vypadalo, že se do země a jejího prezidenta Václava Havla zamiloval celý svět. Mladí lidé mířili do Prahy po desetitisících, aby se mohli zúčastnit jejího znovuzrození. A The Globe stál přímo v centru této invaze expatů. Náš podnik byl

Úvod

hned od prvního dne nacpaný a po celá 90. léta hrál významnou roli při formování rozvíjející se mezinárodní identity města a země. Kromě toho, že se tu pod jednou střechou prodávaly jak knihy, tak i káva (to byla v té době pořád ještě poměrně nová myšlenka), sloužil The Globe také jako jakýsi pražský literární obyvák. Poskytoval kulturní prostor, kde mohli renomovaní američtí, britští a mezinárodní autoři jako Richard Ford a Julian Barnes představovat své knihy širšímu českému publiku. A naopak se tu zastavovali čeští autoři jako Ivan Klíma a Ludvík Vaculík, aby předkládali svá díla novému anglicky hovořícímu obcenstvu.

Život v The Globe byl nádherný, ale někdy v roce 1994 jsem přesto učinil obtížné rozhodnutí opustit Prahu i střední Evropu a vrátit se do Spojených států. Chtěl jsem restartovat svou kariéru mezinárodního reportéra. Sledovat historickou transformaci komunismu v demokracii a zároveň se jí účastnit bylo vzrušující dobrodružství, ale svět o ni kvapně ztrácel zájem. Praha mi začala připadat jako příliš malý rybníček. Tento můj první odjezd je současně i koncem této knihy (i když, jak jsem později zjistil, zdaleka neznamenal konec mého vztahu s Prahou).

Přísahám, že jsem toho léta roku 1994 hodlal opustit město nadobro, ale jak poznamenal už před více než sto lety Franz Kafka: „Praha nepustí... Tahle matička má drápy.“ Vrátil jsem se do New Yorku a po nějakém tom hledání skončil jako redaktor u *Bloomberg News*. Vydrželo mi to ale jen pár let. Stýskalo se mi po přátelích, Čechách i expatech, po The Globe a ze všeho nejvíc po samotné Praze. Něco z toho města – snad ty jeho drápy – se mi zarylo hluboko pod kůži.

Do České republiky jsem se vrátil roku 1997 a našel si tu práci pisatele a redaktora zpráv v rádiu Svobodná Evropa (Radio Free Europe / Radio Liberty),

které tehdy sídlilo na horním konci Václavského náměstí v bývalé budově československého Federálního shromáždění. U RFE/RL jsem zůstal osm let, než jsem zahájil vlastní kariéru autora textů o cestování na volné noze. Od té doby se v Praze vyskytují více či méně stále a živím se tím, že se dělím o své znalosti a obdiv k tomuto městu, zemi a regionu s dalšími cestovateli z celého světa.

Upřímně doufám, že se vám bude tato kniha líbit.

Mark Baker

1982

Kapitola 1

Jarní prázdniny v Bulharsku

Dlouho a usilovně jsem přemýšlel, na jakém místě tuto knihu zahájit. Logickým počátkem by pochopitelně byla má úplně první cesta do Prahy v létě roku 1984. Bylo to zvláštní dobrodružství, které mě stejně tak vyděsilo, jako zanechalo plného celoživotní lásky k tomuto městu. O této návštěvě budu ale psát až v další kapitole. Rozhodl jsem se totiž začít už v Lucembursku roku 1982 – příběhem o divokém road tripu a mé vůbec první delší cestě po zemích bývalého východního bloku.

Přestože jsme se do Československa na této cestě vůbec nedostali, probudila ve mně ohromnou zvědavost a zájem o střední a východní Evropu a podnítila mou rozsáhlejší, celoživotní cestu tímto regionem, která mě nakonec dovedla až do Prahy a k této knize. Když se mě Češi zeptají, co mě vlastně jako první přivedlo do jejich vlasti, odpovídám vždycky stejně: „Začalo to v Lucembursku.“

Zároveň je počátek 80. let dokonalým výchozím bodem pro knihu, která chce sledovat zhroucení komunismu. Rok, který jsem strávil v Lucembursku – od podzimu 1981 do léta 1982 – byl jedním z „nejstudenějších“ z celé studené války. Vztahy mezi Východem a Západem byly mimořádně napjaté. Abychom mohli plně docenit, jak vpravdě historický byl význam revolucí roku 1989, je důležité nejdříve pochopit, jak beznadějně se situace jevila o pouhých několik let dříve.

I po takřka čtyřech desetiletích, která od té doby uplynula, si ten den dosud vybavuji úplně jasně. Je neobvykle teplé a slunné odpoledne v dubnu 1982. Studuji v Lucembursku v rámci ročního zahraničního programu a stojím se třemi přáteli na maličkém univerzitním parkovišti. Nakládáme zavazadla do kufru zářivě červeného Fordu Escort z půjčovny a chystáme se na dvoutýdenní road trip. Právě nám začínají každoroční jarní prázdniny.

V této mé vzpomínce skládáme do kufru auta kartony cigaret Kent, pěkně jeden na druhý jako cihly. Najednou kolem nás projde další studentka, naše kamarádka. Nakoukne do kufru a oči se jí rozšíří hrůzou: „Ach, můj bože!“ zvolá. „Taková nálož cigaret vás zabije!“ Smějeme se tomu. „Žádný strach. Ty nejsou pro nás,“ uklidňujeme ji. „Víš, chystáme se na výlet po východní Evropě!“

Na rozdíl od většiny našich kolegů, kteří se toho roku rozhodli strávit prázdniny na obvyklejších místech jako Španělsko nebo Itálie, jsme my vymysleli něco, co nám připadalo mnohem dobrodružnější. Pojedeme autem z Lucemburska dolů do Maďarska, Rumunska a Bulharska až k Černému moři a potom zase zpátky přes Jugoslávii. Všichni jsme slyšeli zvěsti, že americké cigarety se v případě potřeby dají použít jako úplatek, a tak počítáme, že nás ty kartony můžou zachránit, kdybychom se dostali do úzkých. Nakonec se ukáže, že se budou doopravdy hodit.

Dneska už je těžké si vzpomenout, co nás čtyři vlastně vedlo k tomu, abychom jeli zrovna do východní Evropy, nebo čím to byl vlastně nápad. Mohl to být kdokoli z nás. Kromě mě tvořil posádku auta můj nejlepší kamarád ze školy Doug

a naši blízcí přátelé Jerry a Sheila. Všichni jsme byli Američani, zhruba stejně staří, byli jsme tady na stejném zahraničním programu, ale v mnoha ohledech jsme byli dost různorodá čtveřice.

Přirozeným vůdcem cesty byl Doug. Měl bystrý úsudek a vysokou inteligenci, které se schovávaly za obyčejnou, dobráckou tvář, jež vyvolávala dojem, že se neustále usmívá. Nápadně se podobal Švejkovi z Haškova románu. Josef Lada by ho jistě portrétoval s největší radostí. Doug byl stejně jako já z Ohia, ale z chudší části státu – apalačské oblasti kolem řeky Ohio. Škádlivali jsme ho, že je „zálesák“ – a on tuto pózu žertem přijímal. Minulý čas u něj používám úmyslně: Doug tragicky zemřel už v roce 2005, v pouhých čtyřiačtyřiceti letech, na vzácnou formu rakoviny spojenou s HIV/AIDS.

Jerry a Sheila jsou živí a zdraví. Jerry byl zbožný katolík a nejkonzervativnější člen naší výpravy. Měl nemalé politické ambice a dobírali jsme si ho, že má v plánu stát se jednou guvernérem svého domovského státu Wisconsin. V onom silně zpolitizovaném prostředí studené války jsme si taky dělali legraci, že jeho političtí oponenti můžou jednoho dne použít jeho výlet po východní Evropě k tomu, aby ho zdiskreditovali jako „přívržence komunismu“ – kterým rozhodně nebyl.

Naopak Sheila byla mnohem bezstarostnější a lehkomyšlnější a z nás čtyř pravděpodobně politicky nejliberálnější či nejvýrazněji levicově zaměřená. Byla prostě tak trochu hippie, a když si na ni vzpomenu, pořád vidím její narzlé blond vlasy, pihovaté tváře a vyšisované džíny s laclem. Na tomhle výletě jsme se na nějakou dobu dali dohromady. Ona i Jerry pokračovali po návratu do USA se studiem práv a oba dnes shodou okolností vyučují právo na dvou různých amerických univerzitách.

Byli jsme sice čtyři odlišné osobnosti, ale spojovala nás fascinace tím, co se nám jevilo jako nepřirozené a svévolné rozdělení Evropy na „východní“

a „západní“ polovinu. Zároveň jsme sdíleli hlubokou skepsi vůči převládajícímu politickému diskurzu, obvyklému alespoň na naší straně hranice, a sice že Západ má vždycky pravdu, zatímco Východ se vždycky mylí. Rozhodně jsme mezi dva systémy nekladli rovnítko, ale byli jsme přesvědčení, že pravda musí ležet někde mnohem blíže středu.

Vypadalo to, že vztahy mezi Východem a Západem už se dotkly samotného dna. O dva roky dříve, v listopadu 1980, si američtí voliči vybrali za prezidenta zarytě protikomunistického Ronalda Reagana. Naše výprava se konala v době, kdy bylo jeho první čtyřleté funkční období stále ještě v počátcích. Británii vedla jiná vášnivá antikomunistka, premiérka Margaret Thatcherová. Na sovětské straně se moci stále držel nekompromisní vůdce Leonid Brežněv. Předsedal SSSR skoro dvě desetiletí, a navzdory neustálým zvěstem o jeho chřadnoucím zdraví nepřicházely žádné náznaky, že by hodlal odstoupit. Brežněv nečekaně zemřel na srdeční infarkt později téhož roku, v listopadu 1982, ovšem v úřadu ho ihned vystřídal jiný zastánce tvrdé linie, Jurij Andropov. Mladší generaci kremelských reformátorů, včetně Michaila Gorbačova, dělilo od příchodu k moci ještě několik let.

Ve vzduchu se dokonce vznášela hrozba války. Potenciálním ohniskem bylo Polsko. V prosinci 1981 jsme s hrůzou přihlíželi tomu, jak polský vůdce, generál Wojciech Jaruzelski se silnou oporou Moskvy vyhlásil stanné právo, aby se pokusil potlačit vzrůstající se nezávislé odbory Solidarita. Odborové hnutí vedené elektrikářem z gdaňských loděnic Lechem Wałęsou zpochybňovalo autoritu polské vládnoucí komunistické strany. A Kreml měl evidentně pocit, že při tom zašlo příliš daleko. Solidarita byla následně zahnána pod zem a mnoho jejích členů, včetně samotného Wałęsy, skončilo ve vězení.

Olej do ohně přilévala ještě jedna skutečnost, která byla nám v Lucembursku blíže, a sice že Reaganova vláda pokračovala v kontroverzních plánech

umístit do západní Evropy novou generaci jaderných střel středního doletu, systém Pershing II. Tyto plány vyvolaly jen pár kilometrů od nás v Západním Německu masivní protesty, kterých se zúčastnily statisíce lidí. Demonstranti měli strach, že nové rakety ještě zvýší pravděpodobnost jaderné války v Evropě.

A tak jsme i my čtyři byli pozvolna vtahováni do studené války, ale ještě jsme si nebyli jistí, na které straně stojíme. Naše politické názory byly tak jako u mnoha studentů této doby dosud nedovyvinuté a „nedopečené“. Z retrospektivního pohledu už ten nekompromisní morální postoj, jež politici jako Reagan a Thatcherová zaujali proti nespravedlivému systému jako komunismus, dovedu pochopit. Ale v té době nás čtyři (a mnoho dalších v naší škole) bojovná, válečná rétorika vůdců děsila a odrazovala. Nepomáhalo ani to, že nám všem bylo sotva dvacet, a kdyby doopravdy došlo na válku, mohlo se nám snadno stát, že v ní budeme muset bojovat.

Dá se jen těžko popsat, jak neuvěřitelně byly postavy jako Ronald Reagan a Margaret Thatcherová mezi mladými lidmi ze Západu nepopulární. Dodnes si pamatuji šok, který jsem cítil, když jsem se v roce 1984 poprvé setkal s člověkem stejně starým jako já – byl to polský student –, který mi sdělil, že se mu Reagan zamlouvá. Málem jsem spadl ze židle. Tehdy jsem si ani nebyl jistý, jestli vůbec osobně znám někoho, kdo ho volil. Později jsem za desítky let života a práce ve střední a východní Evropě potkal spoustu lidí své generace, včetně mnoha Čechů, kteří se mi svěřili s tím, že politiky jako Reagan a Thatcherová velice obdivovali. Pro mě osobně to byla významná fáze mého politického dozrávání: Když jste vyrůstali v USA, vždycky se zdálo, že ty nejlepší a nejbystřejší mozky inklinují ke středo-levé politice; zato ve střední a východní Evropě jsem – celkem pochopitelně – zjistil, že ti nejlepší a nejchytřejší se zde přiklání k pravici.